

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 343.98

Шевчук В. М., професор кафедри криміналістики,
д.ю.н., Національний юридичний університет
імені Я. Мудрого, доцент, заслужений юрист України

Застосування класифікаційного підходу в дослідженні тактичних операцій

Розглянуто проблеми класифікаційного підходу у дослідженні тактичних операцій. Запропоновано підстави класифікації цих організаційно-тактичних засобів. Обґрунтовується, що криміналістична класифікація тактичних операцій має вагоме практичне значення, оскільки виступають підставою для визначення особливостей їх застосування при розслідуванні різних злочинів у типових слідчих ситуаціях, що склалися на певному етапі розслідування. Запропонована класифікація охоплює найбільш суттєві ознаки цієї криміналістичної категорії, є універсальною, відкритою, що дає можливість її доповнення та вдосконалення відповідно до потреб практики.

Ключові слова: тактична операція, криміналістична класифікація тактичних операцій, види та підстави класифікації тактичних операцій, класифікаційний підхід у дослідженні тактичних операцій, криміналістична теорія тактичних операцій.

Рассмотрены проблемы классификационного подхода в исследовании тактических операций. Предложено основания классификации этих организационно-тактических средств. Обосновывается, что криминалистическая классификация тактических операций имеет важное практическое значение, поскольку выступают основанием для определения особенностей их применения при расследовании различных преступлений в типичных следственных ситуациях, сложившихся на определенном этапе расследования. Предложенная классификация тактических операций охватывает наиболее существенные признаки этой криминалистической категории, является универсальной, открытой, что дает возможность ее дополнение и совершенствование в соответствии с потребностями практики.

Ключевые слова: тактическая операция, криминалистическая классификация тактических операций, виды и основания классификации тактических операций, классификационный подход в исследовании тактических операций, криминалистическая теория тактических операций.

Considered are the problems of criminalistics classification tactical operations in criminal proceedings. Proposed base of classification of these organizational and tactical assets. It is proved that the criminological classification tactical operations is of practical importance as they are the basis for determining the peculiarities of their application in the investigation of various crimes in typical investigative situations at a certain stage of the investigation. Carried out a critical analysis of scientific approaches of scientists-criminalists on this issue. Formation of the concept of tactical operations and the implementation of practical activities of its provisions calls for a streamlining of these organizational and tactical assets and building the corresponding classification systems.

Keywords: tactical operation, the criminological classification of tactical operations, the types and the base of classification of tactical operations, classification approach in research tactical operations, criminalistic theory of tactical operations.

Постановка проблеми. Формування концепції тактичних операцій і здійснення в практичній діяльності її положень обумовлює потребу в упорядкуванні цих організаційно-тактичних засобів та побудові відповідних класифікаційних систем. У зв'язку з цим

особливого значення набуває класифікаційний підхід, який допомагає визначити об'єм та рівень знань про цей об'єкт і знайти шлях до більш глибокого дослідження і пізнання, а також до більш ефективного використання наших знань в слідчій та судовій діяльності. Завдання є актуальним для сучасної криміналістики, а поділ тактичних операцій на види та підвиди є необхідною умовою їх дослідження та дає можливість у повному обсязі з'ясувати сутність, властивості і тенденції розвитку цієї криміналістичної категорії.

Криміналістична класифікація тактичних операцій має певне теоретичне та методичне значення, служить базою для розробки наукових рекомендацій, дозволяє глибше проникнути в сутність даної категорії, більш повно, чітко, у розгорнутому вигляді побачити її зміст, дослідити закономірності та принципи формування. Крім того, відповідні класифікації тактичних операцій мають і вагомое практичне значення, оскільки виступають підставою для визначення особливостей їх застосування при розслідуванні різних злочинів у типових слідчих ситуаціях, що склалися на певному етапі розслідування, у тому числі й засобами комп'ютерної техніки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розглядаючи проблеми криміналістичної класифікації тактичних операцій у кримінальному провадженні, на наш погляд, необхідно враховувати основні положення класифікаційного підходу та криміналістичної класифікації, які є відносно досліджуваної проблематики більш загальними. У зв'язку із цим заслуговують на увагу концептуальні положення криміналістичної систематики і пропозиції щодо віднесення її до загальної теорії криміналістики (О. Ю. Головін, Л. Я. Драпкін, Г. А., М. В. Стояновський М. П. Яблоков та ін.).

Вагомий внесок у розроблення проблем криміналістичної класифікації тактичних операцій у слідчій та судовій діяльності внесли відомі вчені-криміналісти: Ю.П. Аленін, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.Ю. Головін, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, Н.І. Клименко, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, Г.А. Матусовський, М.В. Салтєвський, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, А.В. Шмонін, Б.В. Щур, М.П. Яблоков та ін. Разом із тим існує низка теоретичних та практичних проблем дослідження криміналістичної класифікації тактичних операцій у кримінальному провадженні, яка залишається дискусійними. Крім того, простежуються тенденції відставання теоретичних розробок від практики застосування тактичних операцій у слідчій та судовій діяльності. Насьогодні у криміналістичній доктрині, на жаль, дискусійними залишаються питання, які є визначальними у формуванні криміналістичної теорії тактичних операцій і в окремих випадках потребують додаткового вивчення й аналізу.

Метою цієї статті є дослідження проблем застосування класифікаційного підходу при розгляді тактичних операцій, криміналістичної класифікації цих організаційно-тактичних засобів у кримінальному провадженні, запропонувати уніфіковані підстави їх класифікації, провести упорядкування їх за допомогою побудови відповідних класифікаційних систем, які мають не тільки теоретичне, а практичне значення, проаналізувати наукові підходи вчених-криміналістів на цю проблематику, запропонувати наукові підходи по їх вирішенню.

Основні результати дослідження. Теоретичні дослідження та практична реалізація тактичних операцій передбачає їх класифікацію. У цьому сенсі М. В. Стояновський справедливо зазначає, що системоутворюючою умовою дослідження проблеми тактичних засобів є розгляд їх на основі використання класифікаційного підходу, що дає змогу визначити загальні принципи здійснення тактичної діяльності в цілому [10, с. 62-63]. В основу будь-якої класифікації має бути покладена концепція, яка пояснює явища та об'єкти, які класифікуються. Будучи одним із засобів пізнання, класифікація дозволяє глибше дослідити об'єкти та явища, виявити закономірності

їх розвитку, визначити шляхи їх використання [3, с. 183-211].

Класифікація є логічною категорією та визначається як вид поділу понять, логічну операцію, яка полягає у поділі предметів якого-небудь роду на взаємопов'язані класи на підставі найбільш істотних ознак (формальних, змістовних), які притаманні предметам даного роду та відрізняють її від предметів інших родів, при цьому кожен клас займає в системі постійно визначене місце та в свою чергу поділяється на підкласи. Правильно проведена класифікація, яка відобразила закономірності розвитку об'єктів, що класифікуються, достатньо глибоко характеризує взаємозв'язки досліджуваних об'єктів та допомагає досліднику орієнтуватися у найскладніших ситуаціях, служить підґрунтям для узагальнюючих висновків та прогнозів [5, с. 247-248].

У криміналістичній літературі класифікацію розглядають у двох значеннях. Як засіб пізнання, що допомагає дослідити окремі предмети і явища, встановити закономірності їх розвитку, визначити шляхи використання, де особливого значення набуває евристична функція, яка дозволяє передбачити те, що ще невідоме; як криміналістичну класифікацію, що являє собою специфічний засіб систематизації наукових знань. Так, Р. С. Белкін зазначав, що класифікація відіграє роль засобу систематизації знань про криміналістичні прийоми, методи, рекомендації та об'єкти, для роботи з якими вони призначені. Систематизація, яка доповнюється класифікацією, є необхідним елементом загальної теорії криміналістики. За її допомогою теорія не лише упорядковує свій зміст відповідно до предмета і об'єктів дослідження, але й відображає власну структуру, розкриває внутрішні зв'язки між своїми частинами [2, с. 383].

Аналіз криміналістичної літератури свідчить про те, що вченими-криміналістами запропоновані різноманітні класифікаційні підстави поділу тактичних операцій [12, с. 19-20]. Однак слід зазначити, що деякі пропозиції є доволі дискусійними, потребують певного уточнення і додаткової аргументації. Зокрема, вважаємо, що поділ тактичних операцій на прості і складні не можна абсолютизувати, оскільки він базується на суто суб'єктивній оцінці як самої слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, так і того проміжного завдання, на розв'язання якого спрямована тактична операція. Дійсно, для одного слідчого завдання, що виникло у ході розслідування, видається нерозв'язним, інший сприймає його як складне, але повною мірою розв'язне, третій бачить його як звичайне типові завдання, вирішення якого цілком охоплюється напрацьованими стандартами слідчої роботи, а тому не відносить це завдання до розряду складних.

Дискусійним також слід вважати пропозицію щодо виокремлення так званих наскрізних тактичних операцій, тобто таких, що проводяться протягом декількох етапів розслідування. Як здається, виокремлення зазначеного різновиду тактичних операцій суперечить сутності цієї криміналістичної категорії як упорядкованої системи узгоджених, взаємозв'язаних елементів, комплексне застосування яких забезпечує вирішення проміжного завдання. Останнє, безумовно, не може охоплювати декілька етапів розслідування, оскільки воно є локальним, а тому і тактичні операції, що спрямовані на його розв'язання, мають локальну обмеженість.

Не можемо погодитись із виокремленням такої тактичної операції як «Збір доказової операції», оскільки це цілеспрямована діяльність, яка здійснюється протягом всього процесу досудового розслідування і є його головною метою. У цьому плані слід підтримати В. Є. Корноухова, який зазначає, що «збирання (точніше формування) доказів пронизує увесь процес розслідування, так, як і їх дослідження та оцінка, тобто ця процедура охоплює в цілому процес розслідування, а тому навряд чи може бути тактичною операцією» [7, с. 126].

На наше переконання, дискусійним слід визнати й поділ тактичних операцій за часовою ознакою, оскільки визначення певних часових меж (менше доби, більше доби) є досить умовним та не має наукового обґрунтування. Строк провадження тієї чи іншої тактичної операції зумовлений здебільшого специфікою слідчої ситуації і тактичним завданням, а також професійним досвідом слідчого, а не заздалегідь встановленими часовими межами, які в ході реалізації конкретної тактичної операції можуть істотно коректуватися.

Критично слід сприймати й пропозицію щодо поділу тактичних операцій на обов'язкові та факультативні [11, с. 18]. На наш погляд, віднесення тактичних операцій до розряду обов'язкових, надання їм ознак імперативності суперечить природі цих засобів. Тактичні операції є категорією криміналістичної тактики, мають суто рекомендаційний характер і спрямовані на оптимізацію кримінального провадження. Тому слідчий, прокурор, суддя завжди вільні в їх застосуванні як найбільш ефективних засобів впливу на ситуацію та вирішення проміжних завдань.

Не витримують критики й намагання окремих учених-криміналістів гіперболізувати значення тактичних операцій. Зокрема, В. О. Образцов указує, що криміналістична операція може розвиватися в одному або одночасно в декількох напрямках у рамках одного адміністративно-територіального регіону й у різних регіонах, як в одній соціальній, економічній сфері, так і в різноманітних сферах людського буття і діяльності [8, с. 55]. Зазначена позиція В. О. Образцова дещо перебільшує дійсну роль досліджуваного тактичного засобу, значно розширює сферу її реалізації, яка має обмежуватися діяльністю з розкриття, розслідування та судового розгляду злочинів.

Розмаїття пропозицій щодо класифікації тактичних операцій, наявність серед них таких, що викликають певне заперечення або мають дискусійний характер обумовлює потребу в розробленні універсальних класифікаційних підстав, які б мали наскрізний характер, могли успішно застосовуватися до будь-яких злочинних проявів, ситуацій, тактичних завдань. При цьому ці класифікаційні побудови мають бути науково обґрунтованими, практично корисними, а тому за основу поділу тактичних операцій слід брати найбільш суттєві ознаки досліджуваного тактичного засобу, а сам поділ (як логічна операція) має базуватися на правилах, які продиктовані формальною логікою. У цьому сенсі необхідно погодитися з тими вченими-криміналістами, які зазначають, що при класифікації тактичних операцій потрібно: по-перше, поділити тактичні операції за видами у суворій відповідності з правилами, які диктуються формальною логікою; по-друге, виходити з сутності та призначення тактичних операцій при розслідуванні злочинів; по-третє, поділ тактичних операцій на види є суттєвим тоді, коли побудована класифікація має виражену криміналістичну спрямованість і може використовуватися у практичній діяльності з розкриття та розслідування злочинів [9, с. 150-156].

Беручи до уваги висловлені судження, вважаємо за доцільне запропонувати такі класифікаційні підстави поділу тактичних операцій:

1) *за стадійністю кримінального провадження*: а) тактичні операції досудового розслідування; б) тактичні операції судового провадження; в) тактичні операції, що проводяться до початку досудового розслідування на етапі виявлення ознак злочину;

2) *за видом злочину*: а) тактичні операції при розслідуванні крадіжок; б) тактичні операції при розслідуванні зґвалтувань; в) тактичні операції при розслідуванні вбивств; г) тактичні операції при розслідуванні хабарництва; д) тактичні операції при розслідуванні контрабанди та ін.;

3) *за змістом*: а) загальні (універсальні); б) специфічні (упредметнені). Загальні тактичні операції розробляються на більш узагальненій теоретичній та емпіричній

основі, є типовими для злочинів різних видів. До їх числа на стадії досудового розслідування можна віднести: «Встановлення способу вчинення злочину», «Встановлення особи злочинця», «Затримання злочинця на місці злочину»; «Розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства», «Перевірка алібі підозрюваного», «Перевірка обмови», «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» та деякі інші. У судовому провадженні до таких операцій можна віднести: «Перевірка показань обвинуваченого», «Перевірка показань свідка», «Перевірка показань потерпілого», «Захист доказів», «Захист свідків», «Захист потерпілих», «Документ» та ін. Специфічні (упредметнені) розробляються стосовно особливостей розслідування злочинів більш вузької групи для вирішення завдань, властивих лише процесу розслідування та судового розгляду певної категорії злочинних проявів. Ці операції створюються з урахуванням криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів і ситуацій, типових для їх розслідування. Специфічними тактичними операціями можна вважати такі як «Атрибуція невпізаного трупа», «Пошук транспортного засобу, який зник з місця дорожньо-транспортної події», «Виявлення свідків-очевидців учинення розбійних нападів», «Розшук викраденого майна» та ін.;

4) *за тактичними завданнями, що вирішуються*: а) встановлення місця і часу вчинення злочину; б) встановлення способу вчинення злочину; в) встановлення мотивів вчинення злочину; г) встановлення особи злочинця; д) встановлення особи потерпілого; е) встановлення співучасників злочину; є) затримання злочинця на місці злочину; ж) розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства; з) перевірка алібі підозрюваного; и) перевірка обмови та ін. Саме тактичні завдання розслідування розглядаються як визначальні детермінанти щодо обрання того чи іншого комплексу процесуальних та непроцесуальних дій та заходів;

5) *за внутрішньою структурою*: а) однорідні; б) неоднорідні (змішані). Однорідні це тактичні операції, які сформовані лише процесуальними діями, наприклад, допитом, очною ставкою тощо. Проведення неоднорідних (змішаних) тактичних операцій забезпечується системою слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів;

6) *за функціональною спрямованістю*, тобто призначенням і роллю тактичних операцій у процесі розслідування: а) пошукові; б) організаційні; в) профілактичні; г) пізнавальні; д) забезпечувальні;

7) *за сферою застосування*: а) типові тактичні операції, які виокремлюються на підставі узагальнення і аналізу судово-слідчої практики, спрямовані на вирішення типових тактичних завдань з врахуванням стадійності кримінального провадження, слідчих ситуацій при розробці окремих методик розслідування та судового розгляду кримінальних справ; б) конкретні, які визначаються слідчим, суддею безпосередньо при розслідуванні та судовому розгляді конкретного злочину;

8) *за технологією реалізації дій і заходів*, що входять до структури тактичної операції, слід розрізняти операції з одночасним (паралельним) та послідовним здійсненням відповідних дій і заходів. Зокрема, комплекс заходів, які утворюють тактичну операцію з пошуку та затримання злочинця, який переховується, може бути реалізований одночасно у всіх місцях ймовірного знаходження або появи розшукуваного, у результаті чого злочинця буде знайдено або злочинця буде позбавлено місць надійного приховування [6, с. 68].

Висновки. Таким чином, дослідження проблеми тактичних операцій на основі використання класифікаційного підходу дає змогу визначити загальні принципи здійснення тактичної діяльності в цілому і нині є одним із найбільш перспективних напрямків у

криміналістиці. Постановка питання про упорядкування тактичних операцій свідчить про те, що теорією криміналістики і практикою розслідування накопичений достатньо багатий досвід застосування цих організаційно-тактичних засобів. Специфіка сучасного етапу дослідження тактичних операцій полягає в тому, що сьогодні в криміналістиці головна увага приділяється виокремленню та ізольованому розгляду деяких видів тактичних операцій. Запропонована класифікація тактичних операцій охоплює найбільш суттєві ознаки цієї криміналістичної категорії, є універсальною, відкритою, що дає можливість її доповнення та вдосконалення відповідно до потреб практики. У свою чергу криміналістична класифікація тактичних операцій відіграє важливе теоретико-методичне значення, слугить основою для розробки криміналістичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію слідчої та судової діяльності. Тому дослідження проблем криміналістичної класифікації тактичних операцій сприятимуть збагаченню загальної теорії криміналістики, тактики та методики розслідування окремих видів злочинів, підвищенню ефективності кримінального провадження і взагалі формуванню окремої криміналістичної теорії тактичних операцій. Отже, проблеми застосування класифікаційного підходу у дослідженні тактичних операцій є одним із пріоритетних напрямків криміналістичної науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асташкина, Е. Н. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы: учебно-практ. пособие / Е.Н. Асташкина, Н.А. Марочкин, А.Е. Михальчук, В. Я. Решетников. — М.: «Приор-издат», 2003. — 112 с.
2. Белкин, Р. С. Курс советской криминалистики: в 3-х т. Т. 1. Общая теория криминалистики / Р. С. Белкин. — М.: Юристъ, 1997. — 408 с.
3. Белкин, Р. С. Системы и классификация в криминалистике / Р. С. Белкин // Криминалистика. Общетеоретические проблемы. — М.: Юрид. лит., 1973. — С. 183—211.
4. Комаров, И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве: монография / И. М. Комаров. — Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. — 346 с.
5. Кондаков, Н. И. Логический словарь-справочник. — 2 изд-е., исправ и допол. / Н. И. Кондаков. — М.: Наука, 1975. — 720 с.
6. Коновалов, Е. Ф. Тактическая операция, ее сущность и место в системе розыска / Е. Ф. Коновалов // Тактические операции и эффективность расследования : межвуз. сб. науч. тр. — Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. — С. 68.
7. Корноухов, В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы / В. Е. Корноухов. — М.: Норма, 2008. — 224 с.
8. Образцов, В. А. Выявление и изобличение преступника / В. О. Образцов. — М.: Юристъ, 1997. — 334 с.
9. Перкін, В. І. Принципи та класифікація тактичних операцій у криміналістиці / В. І. Перкін, В. В. Ковальова // Право і суспільство. — 2006. — № 2. — С. 150—156.
10. Стояновский, М. В. О классификации (систематизации) тактико-криминалистических средств / М. В. Стояновский // Воронеж. криминалист. чтения / под ред. О. Я. Баева. — Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. — Вып. 2. — С. 62—69.
11. Фомина, А. С. Основные тактические операции при расследовании серийных убийств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.С. Фомина. - Воронеж, 2003. -24с
12. Шиканов В.И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. — Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1983. — 200 с.